

ПОРТУГАЛИЯ – ОТ ПАРЛАМЕНТАРНА РЕПУБЛИКА КЪМ ВОЕННА ДИКТАТУРА

Йордан Митев

“Да живее Републиката!” – извикват няколко депутати, напусайки залите на португалския парламент. Датата е 31 май 1926 г. На този ден в Лисабон се извършва безкръвен военен преврат и младите военни са по улиците на португалската столица, за да сложат край на първия експеримент Португалия да се превърне в модерна демокрация. Най-нестабилният парламентарен режим в Европа се разпада напълно, а най-неуправляемата политическа система ще роди най-дълго просъществувалия авторитарен модел на управление.

Първата република от 1910 до 1926 г. е сложно и необикновено явление в политическата история на Португалия през първата половина на XX век. Въпреки противоречивия си характер, тя се опитва да приложи модерни демократични идеи по време на своето съществуване, но е принудена да заплати затова и с човешки жертви. Свалянето от власт на тази форма на управление от организация на десни армейски офицери става възможно поради стечение на редица фактори. Те са свързани с твърдото убеждение на военните, че са “призвани”¹ да играят решаваща роля в политиката, с временното обединяване на десните сили като реакция срещу заплахата от социални и икономически реформи², с общото компрометиране на политическите партии и отказ от парламентарната система.

Нестабилността на политическите институции е главният симптом на лошофункциониращата републиканска система. През 1915 г. Първият конституционен президент Ариага е принуден да се оттегли след военен метеж³, месеци преди да изтече законният му мандат. Третият президент Бернардино Машадо⁴ е свален от военен държавен съвет, след като е на тази длъжност само две години, а неговият приемник Сидонио Паиш е убит точно една година след встъпването му на президентския пост⁵.

Несъмнено общата характеристика на политическия живот в Португалия след 5 октомври 1910 г. се откроява с парламентарна, президентска и правителствена нестабилност. За 15 години и 8 месеца се организират 7 общи избори за парламент, 8 за президент и се сменят 45 министерства. Със средна продължителност от 4 месеца на кабинет, Първата португалска република държи първенство в цяла Европа⁶. Мястото и ролята на парламента в политическия живот на нацията са едни от най-важните причини за правителствената нестабилност. Само през 1923 г. парламента е свикан в продължение на 11 месеца, а през останалите години сесиите на парламента продължават средно от 7 до 10 месеца. Тази система на управление, ако и да притежава известни предимства, като полагане на усилия за блокиране на корупцията в широк мащаб и налагане на задължителен постоянен диалог между управляващите и представителите на народа, има и редица неблагоприятни последици.

Парламентът се намесва във всички аспекти на правителствения живот, като иска непрекъснати обяснения от членовете на кабинетите и прилича повече на асамблея на разприте, отколкото на институция за защита на националните интереси. Правителствата зависят напълно от парламентарното мнозинство и са принудени да участват в безсмислени спорове с лидерите на опозицията.

Анализът на причините за политическата и социална нестабилност на Първата република неизбежно поставя въпроса, как политическата система, изградена след 5 октомври 1910 г. успява да просъществува толкова дълго време. Отговорът е свързан с характеристиката на три важни фактора, които обясняват нейната продължителна устойчивост: характера на борбата за власт, използването на взетата вече власт и специфичните особености на партийната система.

Първият фактор – характерът на борбата за власт – засяга начина, по който политическите партии и групи с еднакви интереси получават държавни постове. Връщането на “пронунсиаменто”⁷ в политическия живот на страната, традиция, установена още след 1890 г., толерирането на бунтовничеството и преторианизма сред военните, създаването на насилствена атмосфера по време на изборната кампания и провокирането на политически външения както на улицата, така и в залите на парламента, са важни елементи от борбата за власт по времето на Първата португалска република.

Политическото недоволство лесно водело до военни заговори или “революции”, които са организирани с намерението да бъде свалено отделно правителство. В някои кръгове тези заговори придобиват “авантюристична почтеност” и са предпочитано “политическо удобство”. В тях участват не само отделни политици, но и политически партии, които провокират бунтове сред въоръжените сили, за да изгонят съперниците и да доведат на власт други групи. До края на Първата република сценарият на такива заговорнически действия е един и същ. Заговорниците първо организират революционни комитети, раздават оръжие на цивилните групи, уговарят сигналите и времето за започване на действията и търсят помощта най-малко на три военни части, които обещават да въстанат срещу правителството в определеното време и да подкрепят “тяхната политическа програма”. Въстанията стават все по-масови и по-кръвави, тъй като по-голямата част от португалските граждани в столицата са въоръжени.

Вторият фактор за застоя на Републиката — начинът, по който се използва властта, е също така решаващ, както и борбата за власт. Главният разпределител на властта е Републиканската партия (ПРП), която почти във всички избори притежава монополното право на лидер. Анализът върху това, как партията използва властта, разкрива, че след победата на изборите обикновено тя разчита на един конгломерат от хора, обхващащ низшите и средни класи в Лисабон, Порту и други големи градове на страната. Редица изследвания посветени на тези проблеми, посочват как ръководството на ПРП се опитва да повлияе върху разпределянето на наградите, включващи финансови облаги, по-висок ранг и назначаване на работа. Посочените фактори, определящи дали тези, които са възнаградени, подкрепят по убеждение политиката на ПРП или просто симулират вяръност към партийните идеи. Обикновено ПРП награждава своите привърженици, като ги назначава на работа. С всяка по-съществена промяна в правителството в зависимост от това, какви са резултатите от изборите, привържениците на партията получават работа и по този начин хиляди длъжности преминават от ръце на ръце⁸.

Важно е да се знае, че именно широката коалиция от низщата и средна класа подкрепя ПРП през 1910 г., за да се добере до властта. Тази коалиция започва да се разпада след Първата световна война,

когато инфлацията се засилва и се увеличава недостигът на хранителни продукти. Някои групи от низшите и средни класи, които получават работа, по-висок ранг или пари от партията, запазват или подобряват своето положение. В същото време средните и висши класи, офицерският корпус и търговците са пренебрегнати и положението им се влошава значително.

Повишаването на заплатите на увеличаващата се бюрокрация е манипулирано в интерес на по-низшите социални слоеве. След 1914 г. инфлацията и обезценяването на парите сериозно намаляват покупателната способност на населението, живеещо от твърди доходи. Бюрократията на заплата пострадва най-сериозно, но сред нея има разлика във въздействието на икономическите кризи. Висшата гражданска и военна бюрокрация е ощетена повече, въпреки че след Първата световна война средната заплата на военните е винаги по-висока от тази на гражданските служители⁹.

Докато висшата и средната бюрокрация попадат в неизгодно положение, низшите класи получават по-голямо увеличение на заплатите си или ги запазват, както е случаят с основните учители, обикновените граждански служители и войниците, чийто стандарт на живот се подобрява в сравнение с този преди 1914 г. Към края на Първата република покупателната способност на висшите и средните класи е само на половината от тази от времето на конституционната монархия. Този факт е сериозен политически извод, защото повечето от републиканските правителства, ръководени от представители на ПРП, провеждат политика на благодетелстване на по-низшите съсловия, защото разчитат на тях да гласуват в изборите и да ги защитават и тогава, когато “въстаническите духове са навън”¹⁰.

Корумпираната политическа практика на правителствата и “предпочитанието” към низшите и средните класи не е нещо ново в португалския политически живот. По време на конституционната монархия, ако не и по-рано, тази практика е обичайна. Ето защо от републиканската кампания срещу корупцията на монархическите политици засяга с пълна сила и политическата система на Републиката. В известен смисъл традиционните навици на монархията са пренесени към Първата република и нейната новоизлюпена административна буржоазия. “Републиканският случай” обаче притежава някои

нови черти. Статистиката показва, че по време на Републиката са заети много по-голям брой служители, отколкото при монархията. На второ място, покровителството засилва недоволството сред армейските и морските офицери и военизираните организации, полицията, Националната републиканска гвардия и Финансовата охрана.

През последните години на Републиката се засилва натискът за покровителство от страна на редниците и ефрейторите, които настояват пред правителствата да дадат работа на техните роднини и приятели и да не ги изключват “никога от ведомостите на държавата”¹¹. По този начин много случайни хора получават достъп до държавните служби и “гражданският революционер” става господар на положението. Със своето невежество и жестокост той се настанява в обществените служби, с липсата на дисциплина – във военните поделения, в уличния живот – със своята наглост и чувство на безнаказаност.

От друга страна, освен редовните държавни служители в правителствените ведомства в редиците на републиканците, които са облагодетелствани от политическото покровителство, влизат голям брой въоръжени лица, пребиваващи в Лисабон, Порту и други големи градове на страната. Те разполагат с оръжие придобито по най-различен начин – чрез кражба, чрез служба във въоръжените сили през Първата световна война в Европа и Африка или по време на граждански бунтове след 1910 г., когато властите са принудени да отворят държавните арсенали. Много от хората, които подкрепят доминиращата машина на ПРП в изборите, са не само въоръжени, но често и стрелят, когато трябва да им бъдат дадени обещаните пари или да бъдат изпълнени назначения за работа.

Третият фактор, който допринася за застоя на страната, е свързан със специфичните особености на партийната система на Републиката. Единствената жизнена политическа партия с важни позиции и в органите на местното самоуправление, която е облагодетелствана от изборната машина, основана на покровителството на бюрокрацията, е Републиканската партия. Нито една друга партия не може да ѝ се противопостави и почти винаги тя печели мнозинството от местата в парламента. По този начин политическата система е странна комбинация от еднопартийна и многопартийна структура. ПРП е последователна победителка в изборите и никоя друга втора или трета партия

не могла да се развие като потенциален противник с изключение на Либералната партия, която в общите избори през 1921 г. спечелва 48 % от местата в парламента (ПРП разполага и тогава с 33 %) ¹². Законно съставеното правителство от либералите обаче още същата година е свалено чрез държавен преврат, организиран от ПРП.

Събитията от 1921 г. представляват много важен обрат в историята на упадъка на демокрацията в Португалия. Израстването на втора жизнена партия противник, която може да окаже реална съпротива и да предложи реформи в политическата система на Републиката, е прекратено бързо от военен бунт, организиран от републиканците. По този начин без ефикасна алтернатива за ПРП първият републикански режим не успява да изгради балансирана политическа система, при която властта да преминава в ръцете на тази партия, която получи най-много гласове на парламентарните избори.

* * *

Приз зимата на 1925 г. в португалската парламентарна република се наблюдават непреодолими противоречия от всякакво естество. Образованият елит на страната, отчаян от невъзможността за промяна на политическата система, е увлечен от примера на авторитарните режими в Италия, Испания и Гърция. През оставащите 13 месеца на Първата република въоръжените сили правят четири опита да свалят републиканския режим, последният от които на 28 май 1926 г., успява да сложи край на парламентарната система ¹³.

Прегледът на документите, свързани с подготовката на преврата от 28 май 1926 г., показва, че в действителност е планирано едновременно избухване на два различни метежа. Единият от тях е дело на републикански настроени офицери. Той има за цел да “спаси” страната посредством финансови реформи и премахване на корупцията при запазване на гражданските свободи. Предвижда се този метеж да избухне в Лисабон.

Другата групировка е представена главно от армейски и флотски офицери, която планира “реформа” в правителството чрез използване силата на армията. Тази групировка се стреми към цялостна забрана на гражданските свободи, включително разпускане на парламента и въвеждане на цензура. Тя “оставя” за по-нататъшни дискусии

въпроса, дали Португалия ще остане република, или ще бъде върната отново монархията.

Независимо от факта, че е разнолика още в началото, военната конспирация в северните гарнизони протича равномерно. Докато в Лисабон почти веднага се оформят два съпернически помежду си конспиративни комитета, което е отражение на двойствеността на опозицията по отношение характера на бъдещото управление. В началото съществува само една революционна хунта в Лисабон, която е ръководена от висши офицери начело с полковник Синел де Кордеш. Тези офицери действат изключително внимателно, имената им не се споменават никъде, а за пред обществеността е образуван комитет от по-малко познати офицери, възглавяван от полковник Жулио Ашемана, който става известен, след като движението вече е образувано ¹⁴.

Другата хунта, водена от адмирал Кабесадаш, е позната като “Хунта на общественото спасение” и включва лейтенант Карлош Вилена, Жайме Батища и адмирал Армандо да Гама Очоа. Конспиративният комитет на Кабесадаш не получава никаква финансова помощ.

Хунтата в северните райони е с център гр. Брага и се формира още на 10 януари 1926 г. Нейното ръководство настоява за ръководител на преврата да бъде поставен генерал с военен престиж и с добра репутация като републиканец. Ръководството на хунтата смята, че удобен кандидат за този пост е генерал Алвеш Росадаш, но той умира неочаквано на 28 април 1926 г. Тогава заговорниците се обръщат към различни офицери с висок чин, като предпочитат военен с недемократични и консервативни разбирания. Едва три дни преди избухването на преврата генерал Гомеш да Коца се съгласява да оглави движението на военните. Решението на генерала е от изключително значение, защото той е висш републикански офицер, прочут герой от Първата световна война, известен със силата на характера си и със способността си да се бори.

В писмо до президента на републиката Бернардино Машадо от 28 май лидерът на едната от столичните групировки адмирал Кабесадаш предлага правителството на Антонио Мария да Силва да “не се взема под внимание” и да бъде съставено “национално правителство”. Бернардино Машадо, който е обезпокоен от размерите на военната конспирация, се вслушва в съвета на адмирала, но не успява да убеди

републиканския генерал в оставка Аугушо Рибейру Карвальо да възглави ново правителство¹⁵. Тогава Кабесадаш предлага своята кандидатура, но на 29 май заедно с адмирал Очоа “неочаквано” той е арестуван от полицията в гр. Сантарен. Очевидно е, че арестуването на Кабесадаш става, когато той се намира на път за Брага. Именно там генералът възнамерявал да се присъедини към Гомеш да Коща, който рано сутринта на 28 май обявява военния преврат. Тази дата бележи началото на военната диктатура, която слага край на Първата португалска република.

Лидерът на провинциалния комитет в Брага генерал Гомеш да Коща не скрива намерението си да спечели подкрепата на всички армейски части, за да сломи бързо съпротивата на правителството в Лисабон. През следващите няколко дни той изпраща телеграми до подразделенията в осемте дивизии, като ги кани да се присъединят към движението в Брага. Призивът бързо печели подкрепата на военните в цялата страна. Вечерта на 29 май каузата на правителството на Силва е загубена.

Въпреки арестите на заподозрени конспиратори, суровата цензура на лисабонския печат, военният бунт се разпространява бързо и в останалите части на страната. Последната надежда на правителството е Националната републиканска гвардия, но тя отказва да се противопостави на въстаниците от провинцията. Късно вечерта на 29 май последното републиканско правителство на Силва подава оставка. Дълбоко опечален от събитията, президентът Машадо също се подготвя да се оттегли.

Положението в Лисабон обаче остава не само неясно, но и опасно, като мнозина са тези, които не изключват възможността от гражданска война. Тогава президентът използва “последната възможност” да спаси Републиката, като назначава лидера на едната от лисабонските хунти адмирал Кабесадаш, който в този момент все още се намира във военния арест в Сантарен, за министър-председател¹⁶. Предаването на властта на Кабесадаш е последният акт на президента Машадо, с който той успява да избегне гражданската война и да блокира възможността за реставриране на монархията. Кабесадаш е известен като честен офицер от миналото, който енергично би се противопоставил на връщането на Мануел II на власт. Нещо повече, назначава-

нето на Кабесадаш за министър-председател е единственият начин да бъде запазен парламентарният режим. Нещата обаче се развиват не според очакванията на последния президент на Първата португалска република.

На 1 юни Кабесадаш като министър-председател обявява официално, че ще образува “триумвират” с Гомеш да Коща като министър на войната и на колониите и с адмирал Очоа като министър на външните работи. След известен период на колебание, свързано с назначаването на Кабесадаш за министър-председател, Гомеш да Коща, който се намира в Брага, се предвижда на юг към португалската столица. На 4 юни вече над 6000 войници от северните гарнизони с главна квартира в Сакавен затварят в обръч Лисабон.

Веднага обаче след успешния край на преврата, в движението се забелязват първите противоречия в рамките на триумвирата. Постепенно използвайки Гомеш да Коща като свой представител, десницата в движението започва да “маневрира” около Кабесадаш и без негово съгласие да назначава консервативно настроени офицери на ключови постове в правителството. Контролът на Гомеш да Коща и на десните офицери над министерството на войната е от решаващо значение. Борбата за власт навлиза в решителната си фаза, когато на 17 юни адмирал Кабесадаш е свален от Гомеш да Коща и от приближените му офицери от поста министър-председател.

Поддръжниците на републиканците по-късно намекуват, че Кабесадаш не успява да се противопостави, защото бил “апатичен и свит”. Победата на Гомеш да Коща обаче не може да бъде обяснена само с особеностите на характера – тенденция, която се забелязва у много републикански историци. Кабесадаш пада от власт, главно защото военната диктатура се контролира от командващите сухопътните сили около Лисабон. Той е морски офицер, който “не се разбира” много добре с “пехотата” и не желае да се пролива кръв, за да остане на власт, а Гомеш да Коща като министър на войната има подкрепата на армията в Лисабон и провинцията. Ето защо Кабесадаш се оттегля без всякаква съпротива.

Номинално Гомеш да Коща контролира военната диктатура от 17 юни до 9 юли 1926 г., когато и той подобно на своя предшественик е изместен от поста министър-председател чрез вътрешен преврат,

организиран от командващите лисабонския гарнизон, Националната републиканска гвардия и гарнизона в Сакавен. Въпреки че ролята на Гомеш да Коща е решаваща за успеха в началната фаза на преврата, той все пак не е човекът, когото десницата в движението би желала да види начело на военната диктатура.

Когато разбира за предстоящото “разместване на кабинета”, при което генерал Оскар Кармона трябва да поеме поста министър-председател, Гомеш да Коща отказва да напусне Белемския дворец, въпреки че разполага с подкрепата само на една лисабонска армейска част. Скоро обаче е принуден да капитулира и е изпратен в изгнание на Азорските острови. На 9 юли генерал Оскар Кармона официално е обявен за министър-председател и министър на войната¹⁷. От този момент започва консервативната фаза на военната диктатура.

Съперничеството, кой да контролира военния преврат от 28 май 1926 г., не е толкова въпрос на бързина, колкото на вероломство и подлост. Политическите партии се опитват, но не успяват да използват преврата, за да завземат властта. Те не могат да направят това не само поради слабостта на Кабесадаш ш Гомеш да Коща, но и поради съпротивата на много класи, включително и на голяма част от профсъюзните синдикалисти, които са против всякаква идея за “ново” републиканско правителство. Така управлението на страната преминава от ръцете на политическата машина на могъщата някога ПРП в ръцете на най-консервативната част от офицерския корпус във вид на военна диктатура. През юли всички постове в правителството и в чиновническите служби в Лисабон, както и в останалата част на страната са под военно командване¹⁸.

Водачите на опозиционните партии вероятно твърде често са искали помощта на военните. Непрекъснатото ухажване на армията от тяхна страна с надеждата, че именно те ще вземат властта от ПРП, има обратен ефект не само върху тях, но и спрямо парламентарната република. Възможно е много хора, свързани с политиката, да са желали промяна в правителството и дълбоки реформи в политическия живот на страната. Не съществува съгласие обаче, как могат да бъдат осъществени тези промени.

Общественото мнение за съставяне на военно правителство е разделено, като мнозина “смятат”, че едно временно военно управление

бе могло да “вразуми” републиканците. Когато обаче програмата на движението на военните показва истинската си същност и когато стават известни имената на новите водачи, за всички вече е ясно, че на 28 май 1926 г. в Португалия е извършена контрареволуция¹⁹. Нещо повече, ако опозиционните партии биха могли да “предвидят”, че начело на движението ще изплуват най-консервативните сили на офицерския корпус, събитията от този ден едва ли биха се ограничили само като безкръвен държавен преврат.

* * *

През пролетта на 1926 г. за всички политически наблюдатели и експерти става ясно, че управлението на Първата република поражда безпрецедентно насилие, което довежда до големи човешки и материални загуби. Освен жертвите по време на Първата световна война, около 5000 португалци загиват в резултат на гражданските борби и още хиляди са ранени по време на републиканския режим. При наличието на такива проблеми, свързани с безопасността, републиката се нуждае от лоялни въоръжени сили, но силите за сигурност започват да се “занимават” с политика и да организират заговори срещу правителствата. Взаимното недоверие между политическите водачи и армията поставя на сурово изпитание лоялността на военните. Сред офицерския корпус се налага окончателно убеждението, че въоръжените сили са “пазителят на реда” и опора на националната независимост²⁰. Това става в момент, когато парламентарната система е безнадеждно дискредитирана.

През 1926 г. ПРП или това, което е останало от нея, не разполага с реалната възможност да извърши промяна в съществуващото държавно управление и да предотврати завземането на властта от военните. Въпреки, че почти винаги спечелва лъвския пай в изборите, тя окончателно загубва доверието на португалската общественост. И ако партията “научава”, че властта покварява, то опозицията “открива”, че липсата на власт също покварява²¹.

БЕЛЕЖКИ

- ¹ Diário de Notícias de a de Dezembro de 1925.
- ² **Meniz, E.** Un ano de Política, Lisboa, 1922, p. 10–11.
- ³ **Brandão, R.** Memórias, Obras Completas, Vol. 2, Lisboa, 1969, p. 362.
- ⁴ **Martins, O.** Portugal Conemporaneo. Vol. 2. Lisboa, 1981. p. 429.
- ⁵ O Século de 19 de Dezembro de 1918.
- ⁶ **Baptista, J.** Un Jornal da Na Revolução. O. Mundo de 5 de Outubro de 1910, p. 67.
- ⁷ Акт, с който военен отказва да се подчини на законната власт (военен преврат).
- ⁸ R. Cavalheiro, UM Inedito de Antonio Sardinha Sobre A Monarquia de Norte! Lisboa, 1968, p. 39–40.
- ⁹ Anuario de Estatistica de Portugal, Lisboa, 1926, p. 177.
- ¹⁰ **Marques, A. H.** História da I^a Republica portuguesa. Lisboa, 1973, p. 40.
- ¹¹ **Figueiredo, F.** O Pensamento politico do Exercito, Lisboa, 1926, p. 11.
- ¹² O Século de 29 de Janeiro de 1922, O Mundo de 3 de Febereiro de 1922.
- ¹³ Авторитарният режим в тази страна окончателно е “узаконен” с влизането в сила на новата португалска конституция от 11 април 1933 г.
- ¹⁴ Diário de Notisias de 31 de Maio de de 1926.
- ¹⁵ Ibidem.
- ¹⁶ Diário de Notisias de 30 de Maio de 4 de Junho de 1926.
- ¹⁷ Diário de Notisias de 10 de Junho de de 1926.
- ¹⁸ F. C. Cunha Leal. As Minhas Memórias. Vol. 2, 459–466.
- ¹⁹ Seara Nova, № 89 de 27 de Maio de 1926, p. 338.
- ²⁰ Revista Militar, № 78, 1–2 (Janeiro – Febereiro), 1926, p. 10–11.
- ²¹ **Moniz, E.** Un ano de Política, Lisboa, 1919, p. 82.